

Kazimierz Orzechowski

Dualizm władzy – terminologiczna pułapka?

W wypowiedziach na temat istoty państwa, jego dziejów, jego funkcjonowania itp. używa się wielu ogólnych określeń, które mogłyby prowadzić do niepotrzebnych i nawet opacznych nieporozumień. Żartobliwie nazywam je terminologicznymi pułapkami. Zilustruję je na „dualizmie władzy”, który wymienia się jako charakterystyczną cechę dawnych państw stanowych. W niemieckiej nauce ukuto nawet nazwę *dualistischer Ständestaat* – stanowego dualistycznego państwa¹. Tutaj posłużę się głównie przykładem Śląska XVI wieku.

Przypomnijmy najpierw najważniejsze fakty.

Od ostatniej ćwierci XV stulecia Śląsk, dawniej rozbity na niezależne od siebie księstwa, utworzył już całość polityczną i ustrojową o stanowym charakterze. Państwem jednak nie był. Był częścią Korony Królestwa Czeskiego, ale bezpośrednio podlegał czeskiemu królowi. Mimo swego scalenia i wytworzenia ogólnos Śląskich instytucji (sejm, generalny starosta) był jednak nadal podzielony na księstwa i wolne stanowe państwa, egzystujące nadal pod nieznacznie jeszcze uszczuploną polityczną władzą lennych książąt i słabszą wolnych stanowych panów. W konsekwencji tego stanu rzeczy władza państwowa na Śląsku była realizowana na dwu poziomach, ogólnos Śląskim jednolitym oraz poziomie niższym, będącym sumą systemów sprawowania publicznej władzy w poszczególnych księstwach i wolnych państwach².

* * *

Dualizm władzy w stanowych państwach zawsze realizował się w szczególnych parach podmiotów wyposażonych we władztwo pierwotne. Zdarzały się jednak sytuacje, gdy jeden z nich dysponował tylko

---

¹ F. Tezner, *Technik und Geist des ständisch-monarchischen Staatsrechts*, [w:] Schmollers Jahrbuch, Bd XIX (1901); F. Rachfahl, *Der dualistische Ständestaat in Deutschland*, [w:] Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, Bd XXIV (1902); tenże, *Alte und neue Landesvertretung in Deutschland*, tamże, Bd XXXIII (1909) i in.

² Co do tego por. M. Ptak, *Pozycja publicznoprawna wolnych panów stanowych na Śląsku*, [w:] Acta Univ. Wratisl., No 1477, Prawo CCXXII (1993).

władztwem delegowanym, tyle że szczególnego rodzaju.

W stosunku do Śląska jako całości parę tę stanowił monarcha oraz śląski sejm, z tym że po monarszej stronie często działał starosta generalny. Na niższym poziomie w skali lennych księstw i księstwa biskupiego był to książę i sejmik księstwa, w księstwach dziedzicznych³, gdzie miejsce księcia zajmował król czeski, formalnie parę tworzył monarcha i sejmik, faktycznie po stronie monarszej działał tam królewski starosta księstwa. W wolnych państwach stanowych wolny pan i sejmik (czyli zgromadzenie ziemian).

Przejdźmy zatem do zapowiedzianych terminologicznych pułapek towarzyszących „dualizmowi władzy”.

* * *

Najważniejsza i zarazem najgroźniejsza terminologiczna pułapka przy myśleniu o dualizmie władzy kryje się w najprostszym i najnaturalniejszym pojmowaniu tego terminu, mianowicie w przekonaniu, że w stanowym państwie rządonym dualistycznie w s z y s t k i e akty władzy są dualistycznie podejmowane w wyniku zgodnej woli obu zaangażowanych politycznych podmiotów. I że w przeciwnym razie – przy braku tej zgodności – w ogóle nie dochodzi do wydania takiego aktu. Rzecz w tym, że to nie jest prawda. Przypatrzmy się więc tym sprawom bardziej szczegółowo, korzystając z ustrojowej praktyki Śląska XVI wieku.

Przede wszystkim trzeba sobie uzmysłwić, że każdy z podmiotów zaangażowanych w dualizm władzy był wyposażony we władztwo dwojakiego rodzaju. Z jednej strony było to władztwo każdego z nich pierwotne i własne, realizowane jako przejaw jego woli jako jedyne go nosiciela. Było to przysługujące temu podmiotowi władztwo unitarne. Z drugiej strony każdy z tych podmiotów uczestniczył również w podejmowaniu dualistycznych aktów władzy, zatem był równocześnie wyposażony we władztwo dualistyczne. W konsekwencji w stanowym państwie dualizm władzy funkcjonował tylko w pewnej części wszystkich aktów państwowej władzy. Pozostała ich część dochodziła do skutku jako akty podejmowane unitarnie.

* * *

---

³ Były to księstwa, które głównie w drodze konsolidacji lenna przeszły we władanie króla czeskiego; monarcha zajmował w nich miejsce dzielnicowego księcia, przez co tamtejsze stany pozostawały doń w bezpośrednim stosunku (również za pośrednictwem generalnego starosty).

Z kolei nasuwa się tu pytanie o przedmiotowy zasięg dualizmu władzy, czyli o to, w jakim zakresie dualizm ów był stosowany. Tutaj na ogół wskazuje się na trzy dziedziny: na nakładanie nadzwyczajnych danin (czyli podatków w ówczesnym rozumieniu) wymagające zgody stanów, na sprawy obsady tronu przy jego elekcyjności (takim był wówczas tron czeski) oraz sprawy wojny i pokoju. W tych dwu ostatnich dziedzinach rzecz w praktyce nie była tak jednoznaczna. Przy przyjmowaniu na tron⁴ w rzeczywistości wcale nie szło o decyzję równocześnie podjętą przez oba dualistyczne podmioty, lecz tylko o zgodę samych stanów, co było już ich aktem unitarnym. Także sprawa wojny, zwłaszcza zaczepnej. Tu przecież nie szło o polityczną wolę stanów dążących do agresji, ale o ich zgodę na finansowanie zamierzanych przez władcę militarnych działań. Szło zatem o podatek.

Koniec końców zatem okazuje się, że praktycznie była tylko jedna dziedzina, przy której dualistyczne podjęcie aktu władzy było nieodzowne, mianowicie nadzwyczajne opodatkowanie. Była to jednak dziedzina najważniejsza.

Tylko na pozór jest to już proste. Przypatrzmy się mianowicie mechanizmowi podejmowania dualistycznych decyzji. Rezultat jest zaskakujący i ujawnia kolejne pułapki. Na odnośną procedurę w sejmie składały się dwa elementy. Pierwszym była inicjatywa, czyli żądanie monarchy (tzn. propozycja), drugim reakcja stanów, czyli podjęta przez sejm uchwała. W jednym i drugim przypadku, po stronie obu zaangażowanych podmiotów, były to ich akty unitarne. Dopiero ich dwu połączenie, gdy były zgodne, dawało w efekcie „akt dualistycznej władzy”. Był to zatem nie jeden dualistyczny akt, lecz dwa unitarne akty sumujące się w „dualistyczny akt”.

* * *

Nie jest to tylko jedyna terminologiczna pułapka, kryjąca się w podejmowaniu takiego dualistycznego aktu. Okazuje się bowiem, że unitarny akt inicjatywy otwierający postępowanie w sprawach sejmowych nie zawsze pochodził od monarchy, ale że równie często, nawet częściej, wysuwany był przez same stany. W takiej sytuacji dane zgromadzenie stawało się sejmem samorządnym, nie „monarszym”. Jego uchwały miały

⁴ Ostatni w pełni formalny tego przejaw miał miejsce w 1525–1526 r. po tym, jak stany czeskie, z pominięciem śląskich, podjęły uchwałę o obsadzeniu tronu. W rezultacie Ferdynand Habsburg musiał dodatkowo zabiegać o uznanie go również przez śląskie stany.

taki sam walor i skuteczność, jak podejmowane przez sejmy zwoływane przez monarchę, dla udzielania odpowiedzi na jego żądania. I tutaj kolejna niespodzianka: uchwała sejmku samorzutnego – inaczej niż monarszego – była już aktem unitarnym (nie-dualistycznym) samych stanów.

Samorzutne sejmy i ich uchwały były czymś bardzo ważnym w ustrojowych dziejach Śląska. Wystarczy choćby przypomnieć, że to ich niepodzielnie dziełem była odrębna stanowa skarbowość, na trwale przeciwstawiona skarbowości monarszej, która w niezmienionej formalnie postaci utrzymywała się na Śląsku mimo rządów absolutnych, aż po kres panowania tu Habsburgów.

To, co obserwowaliśmy tutaj w odniesieniu do aktów sejmowych, w całości odnosi się również do dualistycznych aktów podejmowanych na niższym poziomie śląskich księstw i wolnych państw.

* * *

Nie koniec jeszcze pojęciowych pułapek, które niesie ze sobą mówienie o dualizmie władzy. Mianowicie kryją się one też w istocie i funkcji aktów dualistycznie podejmowanych. Niejako bowiem odruchowo można myśleć, że wszystkie one były konstytutywne, że wszystkie kreowały nowe stany i sytuacje prawne. Okazuje się bowiem, że rzeczy faktycznie miały się tak, ale tylko na ogólnośląskim poziomie sprawowania publicznej władzy. Na niższym poziomie księstw i wolnych państw było już inaczej. Podejmowane dualistycznie akty władzy były tutaj w przeważającej mierze już tylko wykonawcze w stosunku do decyzji wydawanych dla Śląska jako całości.

Fakt ten nie był jakąś śląską anomalią, lecz ustrojową bezwzględna koniecznością. Mianowicie żaden z politycznych podmiotów sprawujących władzę na Śląsku jako całości nie posiadał swego urzędniczego wykonawczego aparatu, który realizowałby ich decyzje o ogólnośląskim zasięgu. Tak więc wykonawstwo wszystkich owych decyzji spoczęło w całości na książętach i wolnych panach stanowych, na tamtejszych zgromadzeniach stanowych, na ich urzędnikach i funkcjonariuszach. Ogół podejmowanych w księstwach i wolnych państwach aktów władzy, zarówno oczywiście mniej licznych konstytutywnych, jak w większości czysto wykonawczych, odniesionych dwustronnie, bo do aktów ogólnośląskich oraz do wewnętrznych księstw i wolnych państw – tworzył właściwy wykonawczy aparat ówczesnego Śląska.

* * *

System i sposób sprawowania publicznej władzy nad Śląskiem i na Śląsku był więc szczególnie skomplikowany. Usytuowanie w tym systemie faktycznego udziału „dualizmu władzy”, czyli decyzji podejmowanych dualistycznie, można przedstawić w łącznej tabeli złożonej z pięciu osobnych części. Jest to wykonalne, ponieważ nagłówki wszystkich pionowych kolumn są w nich identyczne.

W pionowych jej kolumnach rozróżniono najpierw sferę pierwotnej (własnej) władzy danych politycznych podmiotów i sferę ich władzy delegowanej. W ramie tego pierwszego rozróżnienia przeciwstawiono z kolei akty władzy podejmowane unitarnie od podejmowanych dualistycznie. Na koniec wreszcie oddzielono akty konstytucyjne od czysto wykonawczych. Działalność danego podmiotu w danym zakresie oznaczy się zakreśleniem. Tylko dla uzyskania bardziej przejrzystego obrazu udział podmiotu w podejmowaniu dualistycznych aktów władzy będzie oznaczony przez zaciemnienie odpowiednich pól w tabeli.

Oto więc i ona:

Podmioty władzy	Władztwo pierwotne				Władztwo delegowane			
	Władza				Władza			
	unitarna		dualistyczna		unitarna		dualistyczna	
	kon.	wyk.	kon.	wyk.	kon.	wyk.	kon.	wyk.
Śląsk jako całość								
Monarcha	X		X					
Starosta generalny					X		X	
Sejm	X		X					
Generalny urząd pod.						X		X

Podmioty władzy	Władztwo pierwotne				Władztwo delegowane			
	Władza				Władza			
	unitarna		dualistyczna		unitarna		dualistyczna	
	kon.	wyk.	kon.	wyk.	kon.	wyk.	kon.	wyk.
Księstwa dziedziczne								
Monarcha	X		X					
Starosta monarszy	X	X	X	X	X	X	X	X
Funkcjonariusze rejencji						X		X
Sejmik księstwa	X	X	X	X	X		X	X
Funkcjonariusze stanów						X		X
Księstwa lenne								
Książę	X		X	X				
Starosta księstwa						X		
Funkcjonariusze rejencji						X		X
Sejmik księstwa	X	X	X	X		X		X
Funkcjonariusze stanów						X		X
Wolne państwa stanowe								
Wolny pan			X	X				
Funkcjonariusze pana						X		X
Sejmik	X	X	X					
Weichbild – powiat								
Zgromadzenia weichbildowe	X		X		X			
Zjazd miast								
Starsi ziemscy						X		X

Tablicę tę sporządzono, aby możliwie przybliżyć wyobrażenie o relacji zachodzącej między aktami władzy podejmowanymi w sposób dualistyczny i aktami unitarnymi działanymi przez sam tylko dany polityczny podmiot. To też było przyczyną, dla której w pierwszej kolumnie wykazującej podmioty władzy uwzględniono również takie, które dysponowały jedynie władzą delegowaną, zatem organy tylko wykonawcze. Szło o to, by lepiej uwypuklić liczebność aktów czysto wykonawczych i ich ilościową przewagę nad aktami o treści konstytucyjnej.

Uzyskany obraz jest dokładnie taki, jakiego można było się spodziewać. Akty władzy działane w sposób dualistyczny znajdują się w zdecydowanej mniejszości w stosunku do podejmowanych unitarnie, koncentrują się przy tym w ręku podmiotów wyposażonych we władztwo pierwotne, z uwagi zaś na przedmiot aktów dominują w nich konstytucyjne nad wykonawczymi w skali ogólnopolskiej, lecz są w mniejszości na niższym poziomie księstw i wolnych państw; tam z kolei dominują akty czysto już wykonawcze.

* * *

Poprzednio zwróciliśmy uwagę na duże znaczenie decyzji podejmowanych w sposób dualistyczny. Skupienie ich – koniec końców – na uchwalaniu danin nadzwyczajnych, czyli podatków, miało podstawowe znaczenie, będąc drogą zaspokajania finansowych potrzeb państwa i odpowiednio księstw i wolnych państw. Trzeba jednakże zwrócić uwagę na aktywność odpowiednich stanowych zgromadzeń wyrażoną w ich czynnościach dokonywanych unitarnie. Sporządzona tablica nie tylko poucza, że te właśnie czynności liczebnie przeważały, ale też pokazuje, że były one szczególnie rozbudowane w stanowych zgromadzeniach niższego rzędu, zwłaszcza w sejmikach. Przypomnijmy też, że największy walor tej właśnie ich działalności polegał na tym, że bywały też samorzutne (stąd też unitarność ich aktów), i był przejawem ukształtowania się ich jako aktywnych lokalnych społeczności o politycznym charakterze. Działalność ta miała swą podstawę oraz ramy w przysługującym im pierwotnym władztwie.

* * *

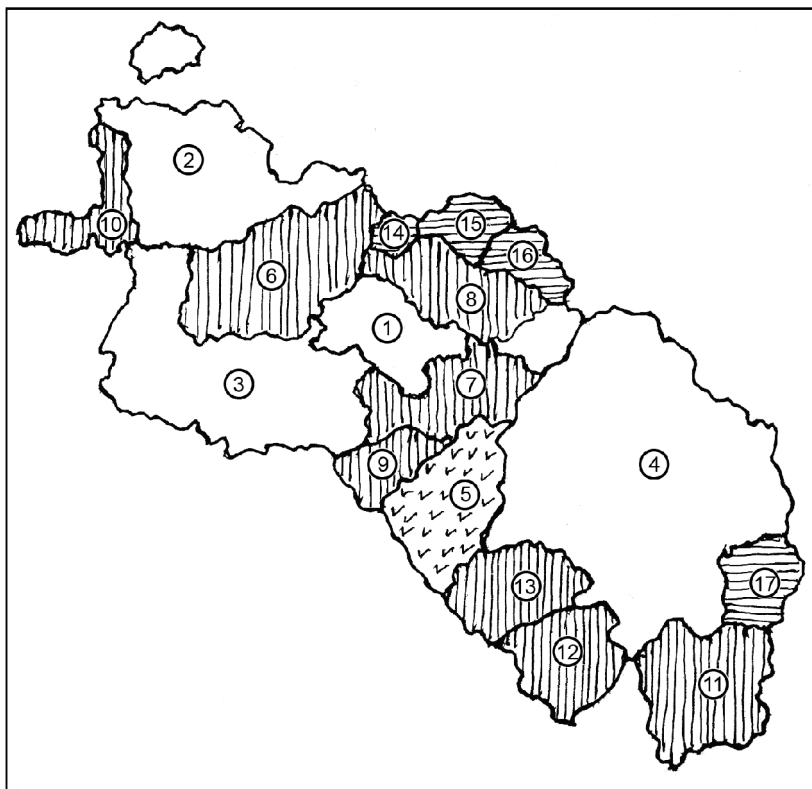
Zaczęliśmy od wieloznaczności „dualizmu władzy”, oraz od pojęciowych „pułapek” przy nich praktycznie nieuniknionych. Teraz zatem powiedzmy, czy przy takim stanie rzeczy można i należy posługiwać się tym określeniem i innymi doń podobnymi. Uważam, że

trzeba tu odpowiedzieć twierdząco nie tylko dlatego, że i ja sam używam go w mych enuncjacjach. Ale dlatego, gdy pomimo iż ogólne i specyficznym wybiórcze, jednak wyrażają bezpośrednio samo decydujące sedno zjawisk, do których się odnosi. A tak jest właśnie przy dualizmie władzy, owej właściwej „duszy” stanowych ustrojów.

Na koniec dla ogólniejszej orientacji dołączamy dwa kartograficzne szkice. Jeden przedstawia usytuowanie Śląska w monarchii Habsburgów po 1526 roku, drugi śląskie księstwa i wolne państwa po wygaśnięciu linii opolskich Piastów w 1532 roku.

Polityczna struktura Śląska

Legenda:

księstwa dziedziczne: 1. wrocławskie, 2. głogowskie,

3. świdnicko-jaworskie, 4. opolsko-raciborskie,

księstwo biskupie – 5,

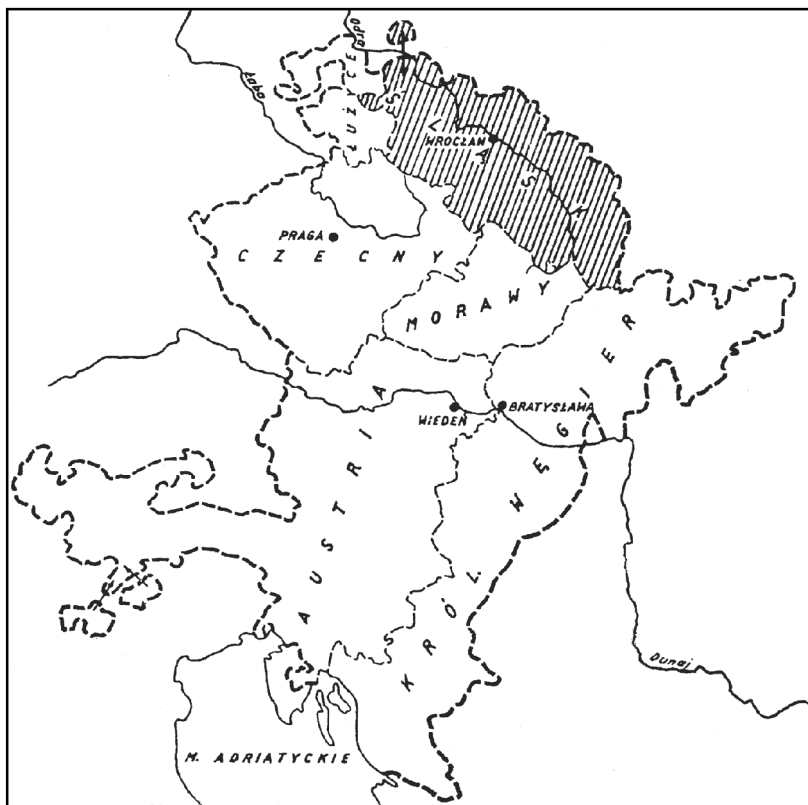
księstwa lenne: 6. legnickie, 7. brzeskie, 8. oleśnickie, 9. ziębickie,

10. żagańskie, 11. cieszyńskie, 12. opawskie, 13. karniowskie,

wolne państwa stanowe: 14. żmigrodzkie, 15. milickie,

16. sycowskie, 17. pszczyńskie

Śląsk w monarchii Habsburgów w XVI w (po 1526 r.)

The dualism of power: the terminological trap?

Summary

Applying the example of the notion of “dualism of power” (from which the other notion: *dualistischer Ständestaat* – “the estate dualistic state”, has been formed), the author warns of misusing the very general notions to describe the specific situations. To show his idea, the author uses examples from the history of Silesia in the 16th century.

Le dualisme du pouvoir – piège terminologique ?

Résumé

En examinant la notion « dualisme de pouvoir » qui est à l’origine d’une autre notion, celle de *dualistischer Ständestaat* – l’État dualiste hiérarchisé, l’auteur avertit qu’on abuse pas les notions très générales dans la description des situations particulières. Pour l’illustrer, l’auteur renvoie à l’histoire de la Silésie du XVIe siècle.